

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-88>

УДК 336.7

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

PRACTICE AND PROBLEMS OF REGULATING THE FACTORING SERVICES MARKET IN UKRAINE

Римар Ольга Григорівна

кандидат економічних наук, доцент,
Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-1157>

Rymar Olha

Novovolynsk Educational and Scientific Institute of Economics and Management
Western Ukrainian National University

Стаття присвячена практиці та проблематиці функціонування та регулювання ринку факторингових послуг. В сучасних умовах господарювання факторинг може стати ефективним інструментом не лише оптимізації діяльності підприємницьких структур, але і стимулювати прискорене економічне зростання країни. Однак, попри увесь його потенціал, ефективність і значні темпи зростання, у законодавчій площині він залишається недосконало урегульованим. Окрім того, факторинг в Україні не розвинений у своїй класичній формі, а радше ця операція полягає у відступленні протермінованої заборгованості фінансового характеру. З огляду на поточний стан ринку перспективи розвитку вітчизняного сегменту таких послуг масштабні. Тому створення оптимальної моделі функціонування ринку факторингових послуг через співпрацю усіх його учасників та регулятора (НБУ) дозволить ринку розвиватися, нарощувати свій потенціал, стимулювати і розширювати бізнес, залучати нових сильних гравців.

Ключові слова: ринок факторингових послуг, фінансування, НБУ, ліцензування, реформування, державне регулювання, ризик-орієнтований менеджмент.

The article is devoted to the practice and problems of functioning and regulation of the factoring services market. In modern economic conditions, factoring can become an effective tool not only for optimizing the activity of business structures, but also for stimulating accelerated economic growth of the country. However, despite all its potential, efficiency and significant growth rates, it remains imperfectly regulated in the legislative sphere. In addition, factoring in Ukraine is not developed in its classical form, but rather this operation consists in the assignment of overdue financial debt. Given the current state of the market, the prospects for the development of the domestic segment of such services are large-scale. Therefore, the creation of an optimal model of the functioning of the factoring services market through the cooperation of all its participants and the regulator (NBU) will allow the market to develop, increase its potential, stimulate and expand business, and attract new strong players. The general concept of the development of the factoring market should be based on a new regulatory system, which will provide for: easy access to the market with minimal introductory conditions; presentation of a business plan as the main document of a financial company, which stimulates the optimization of activities, customer attraction and profit; expanding access to funding sources, which significantly scales the business of factoring companies; transparency and impeccable reputation of factoring companies, these are the ones that will be admitted to the market; protection of the rights of individuals; solvency, as the main requirement for the capital of factoring companies; quality reporting according to updated standards; regulatory requirements and intensity of business supervision; early detection and regulation of potential risks and professional judgment and assessment of comprehensive information related to the financial activities of the financial company; legal certainty, namely the establishment of clear and understandable legislative requirements, optimization of the system of regulatory and legal acts.

Keywords: market of factoring services, financing, NBU, licensing, reformation, state regulation, risk-oriented management.

Постановка проблеми. Факторинг є вагомим і значимим сегментом фінансового ринку України, адже відкриває розширений доступ до фінансових ресурсів підприємствам та компаніям, а відтак, що є доречним для кожного суб'єкта господарювання у такий непростий економічний час для нашої країни. Використання факторингу дає можливість прискорити економічне зростання країни шляхом швидкого фінансування і безперервного здійснення господарської діяльності. Водночас факторинг сприяє використанню гнучких умов оплати (товарний кредит), підвищенню обсягів продажу, оптимізації ліквідності балансу, прискоренню оборотності активів тощо. Однак сфера регулювання ринку факторингових послуг є недосконалою у контексті саме державного регулювання: недосконале законодавче регулювання цього сегменту фінансового ринку, правова невизначеність з багатьох фінансових питань діяльності факторингових компаній, відсутність правової захищеності боржників, відсутність політики ризик-менеджменту у таких компаніях, непрозорість факторингового ринку загалом. Усе вищезазначене актуалізує більш детально розглянути ринок факторингових послуг у контексті оптимізації його регулювання та подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні роки незалежної України питання факторингу, з різних ракурсів, розглядали багато провідних науковців-економістів, зокрема І. Грабор, Н. П. Дребон Н. П., Танчак Я. А., Левченко В. П., Миколишин В. П. та інші.

Вирішення невіршених раніше частин загальної проблеми. Хоча вітчизняний ринок факторингу демонструє динамічне зростання, однак для забезпечення ефективного функціонування економіки через використання цього своєрідного інструменту кредитування, сектор факторингу потребує реформування та удосконалення через оновлення системи його регулювання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження сучасної практики функціонування вітчизняного ринку факторингових послуг, виокремлення ключових проблемних питань у цій сфері, підкреслення ролі НБУ, як основного регулятора факторингової діяльності, прогнозування позитивних тенденцій його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. До повномасштабного вторгнення росією на територію України вітчизняний

ринок факторингу демонстрував значне зростання у розмірі, близько, 30% щорічно у своїй некласичній формі, яка є домінуючою у країні – регулювання непрацюючих чи проблемних кредитів. Станом на кінець 2021 року ліцензіями на надання факторингових послуг володіли 641 компанія. Ними було укладено 31 тисяча договорів на загальну суму 56,5 млрд. гривень [3]. Саме у цей рік сегмент факторингу був одним з найбільших небанківських фінансових ринків за обсягами наданих послуг, що було обумовлено активним його використанням фінансовими установами. Далі за період 2022 року попит на ці операції скоротився, бізнес призупинився, адже країну поглинула війна.

На сьогодні у цьому сегменті фінансового ринку накопичилося чимало невіршених питань, які варто розглянути і проаналізувати детальніше, зокрема це його правова невизначеність, обмежений доступ до фінансування факторингових компаній, недостатня обізнаність бізнесу щодо переваг факторингу як інструменту фінансування, низька платіжна дисципліна боржників та незахищеність прав факторингової компанії, проблеми з оподаткуванням їх діяльності. Водночас, відсутність прозорих та зрозумілих правил ринкової поведінки в частині стягнення проблемної заборгованості призводить до порушення прав боржників та третіх осіб.

Згідно судового трактування метою укладення факторингового договору є відступлення права вимоги і безпосередньо передавання такого права, а не одержання прибутку. При цесії (переуступка прав власності) право вимоги може бути передане за плату або безоплатно. "За плату" тлумачиться як "за номінальною вартістю". У такому випадку, оскільки є плата (номінальна вартість), відносини сторін регулюються загальними положеннями про купівлю-продаж з урахуванням норм стосовно заміни кредитора у зобов'язанні. "Без плати" тлумачиться як безкоштовно – цесіонарній взагалі нічого не платить цеденту, але отримує право вимоги [1]. У такій площині відносини регулюються положеннями про відступлення права вимоги.

Щодо факторингу, то метою договору факторингу є отримання клієнтом фінансування (коштів) за рахунок відступлення права вимоги до боржника. На думку судів, за договором факторингу відступлення права вимоги може відбуватися лише за плату і цією платою не може вважатися сама номінальна вартість боргу.

Як наслідок, більшість відступлень прав вимоги відбувається саме через факторингову компанію, оскільки більшість договорів факторингу в Україні укладається щодо проблемних кредитів діючих та ліквідованих банків, без існування ліквідної застави; такі відступлення безрегресні по відношенню до клієнта; вони укладаються з дисконтом (різниця між номінальною вартістю боргу та фактичною вартістю придбання прав вимоги), який, як правило, є значним і може складати до 90%. Далі процедура базується або на стягненні заборгованості самою факторинговою компанією, або із залученням колектора.

Через правову невизначеність, спричинену недосконалістю законодавства та судової практики, компанії, що здійснюють звичайне відступлення боргу, змушені робити відступлення "за номіналом" для мінімізації юридичних ризиків, що у свою чергу штучно нарощує обсяги факторингу та спотворює ціноутворення, адже через факторингові компанії здійснюються відступлення, які б за інших обставин здійснювалися б через цесію.

Також вагомою на ринку факторингових послуг є проблема щодо залучення фінансування. Чинне законодавство суттєво обмежує джерела фінансування для факторингових компаній. Так, допускається залучення коштів від учасників (акціонерів), інших фінансових установ, безпроцентна поворотна фінансова допомога юридичних осіб, кошти на умовах субординованого боргу та кошти, отримані внаслідок емісії облігацій підприємств [1]. Обмеження доступу до фінансування є одним із чинників, що стримують розвиток класичного торгового факторингу, адже обмежують факторингові компанії в коштах, які потім могли б бути використані для фінансування діяльності постачальників.

Недобросовісна, а часом протизаконна поведінка факторингових компаній чи колекторів, під час стягнення проблемної заборгованості, часто порушує права боржників за відсутності належного регулювання, спрямованого на попередження вчинення стягувачами дій, що порушують права останніх.

Також в Україні присутня бюрократична складова на ринку, ускладнена адміністративними перепонами та недоліками законодавства, що значно затягує вхід компанії на ринок фінансових послуг. Для того, щоб небанківським установам надавати фінансові послуги необхідно пройти подвійну процедуру: внести відомості про компанію до Державного реєстру фінансових установ та отримати ліцен-

зію від НБУ на надання фінансової послуги. Зазначена процедура допуску на ринок є досить складною і обтяжливою.

Тому сьогодні вимагає абсолютно нової моделі регулювання ринку факторингових операцій, що збалансує інтереси усіх учасників факторингового ринку. На нашу думку, вона повинна ґрунтуватися на таких основах:

- спрощений доступ на ринок, не обтяжений численними вимогами інновацій;
- підготовка бізнес-плану на старті діяльності, що гарантує розробку стратегії подальшої діяльності компанії;
- розширення послуги через розширення доступу до джерел фінансування, надання можливості пропонувати інші види діяльності з метою розвитку бізнесу;
- регламентація та встановлення вимог до формування прозорості факторингової діяльності, акцент на бездоганній діловій репутації фінансових компаній;
- захищеність прав фізичних осіб – контроль зі сторони НБУ за добросовісністю факторингових компаній під час стягнення проблемної заборгованості;
- формування чітких вимог до формування капіталу факторингових компаній, що унеможливить допуск на ринок слабких гравців;
- формування якісної звітності компаніями за новими стандартами, з метою ґрунтовної оцінки і аналізу фінансових показників.

Окрім того, НБУ повинен здійснювати ризик-орієнтований нагляд за таким типом компаній, що повинен базуватися на таких принципах (табл. 1).

Загалом, базові принципи щодо регулювання ринку фінансових послуг представлені в Законі України «Про фінансові послуги та діяльність з надання фінансових послуг». Даний закон розкриває також загальні засади державного регулювання та нагляд за діяльністю з надання фінансових та супровідних послуг. Однак, окремі питання залишаються відкритими і потребують подальшого доопрацювання.

Тому вважаємо, що проектна модель майбутнього регулювання ринку факторингу повинна ґрунтуватися на базовій концепції ліцензування із низкою нововведень: видача ліцензії на здійснення такого виду послуг із одночасним внесенням відомостей про компанію до Реєстру фінансових установ, що дозволить дві процедури об'єднати в одну. Ліцензія фактично буде виконувати роль механізму, який дасть змогу компанії обрати

Таблиця 1

Основні принципи, що покладені в основу ризик-орієнтованого нагляду НБУ

Принцип ризик-орієнтованого нагляду	Зміст
Пропорційності	Регуляторна діяльність НБУ встановлюється відповідно до бізнес-моделі компанії, її розміру, складності та профілю ризиків.
Перспективності поглядів	Згідно фінансового аналізу компанії визначається інтенсивність потенційних ризиків компанії та перспектив її діяльності
Раннього виявлення та вчасного реагування	Раннє виявлення і вчасне реагування на загрозливі ситуації, що можуть похитнути фінансове становище компанії.
Професійне судження	Ґрунтовна оцінка на вмотивованих висновках заснованих на знаннях і досвіді, а також на комплексному та всебічному аналізі інформації.
Правова визначеність	Встановлення чітких та зрозумілих вимог для дотримання, через систему законодавчих та нормативно правових актів, включаючи графіки приведення діяльності фінансових установ у відповідність до нових вимог.

Джерело: складено авторами на основі [4]

й зафіксувати усі необхідні послуги, що вона може реалізовувати залежно від обраної бізнес-моделі. При цьому варто зазначити, що це буде багатоцільова ліцензія, що створить можливість надавати не лише факторингові послуги, але переказ коштів, торгівля валютними цінностями, передача майна в оренду, консультативні послуги, тощо. Правда, нагляд за такими компаніями має бути дещо посилений зі сторони НБУ [2].

Неважливо, яку комбінацію послуг обирає фінансова компанія, Національний банк здійснюватиме перевірку відповідності заявника таким основним компонентами: структура власності, наявність бізнес-плану, кваліфікація та ділова репутація власників і керівників, дотримання правил надання послуг. Забезпечення прозорості структури власності всіх фінансових установ буде однією із ключових вимог нового регулювання. Факторингові компанії будуть зобов'язані повідомляти Національний банк про всі зміни в структурі власності в установленому порядку. Сам процес ліцензування передбачатиме оцінку Національним банком бізнес-плану факторингової компанії як передумову для надання ліцензії. Мета такої оцінки – впевнитися, що засновник має достатні власні або може залучити додаткові ресурси для реалізації обраної бізнес-моделі, підтвердити спроможність заявника досягти запланованого обсягу клієнтів, доходу та інших цілей. Разом з тим, бізнес-план – це чітка демонстрація, що фінансова компанія

спроможна підтримувати стійкий фінансовий стан у перспективі і чітко виконувати свої зобов'язання.

Кваліфікаційні вимоги, це те, що НБУ буде висувати до керівників факторингової компанії та, беручи до уваги бездоганну ділову репутацію власників істотної участі.

Доступ до фінансування таких компаній планується в майбутньому також значно розширювати. Буде дозволено регулюючим органом залучати кошти:

- від учасників (акціонерів) та афілійованих осіб факторингової компанії;
- від інших надавачів фінансових послуг, а також міжнародних фінансових організацій;
- на умовах субординованого боргу від кваліфікованих інвесторів, у тому числі тих, що не є фінансовими установами;
- шляхом розміщення емісійних боргових цінних паперів, у тому числі шляхом публічної пропозиції корпоративних облігацій серед фізичних чи юридичних осіб, за умови дотримання вимог Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і Національного банку.

Доцільним є встановлення для факторингових компаній пруденційної вимоги – дотримання мінімального рівня власного капіталу на рівні 3 млн грн у випадку надання тільки послуг з факторингу, або 5 млн грн, якщо факторингова компанія планує надавати дві, або більше фінансових послуг [4]. Така вимога забезпечить стійкість компаній та сприятиме створенню умов для додаткових джерел

фінансування. Водночас, це унеможливить роботу неплатоспроможних компаній.

Окрім загальних вимог до капіталу, не менш важливим є нагляд за ринковою поведінкою факторингових компаній, що включає дотримання таких критеріїв та вимог (табл. 2).

Беручи до уваги позитивну міжнародну практику, суттєвим нововведенням вбачається ввести реєстр колекторських компаній, які працюють за договором комісії/доручення. Такі особи матимуть право надавати послуги щодо стягнення проблемної заборгованості, на користь третіх осіб, за договорами про надання фінансових послуг лише після відповідної реєстрації Національним банком. З іншої сторони, НБУ вбачає і захист клієнтів факторингової компанії від колекторів, через відповідальність і контроль фінансових компаній за коректність дій останніх по відношенню до позичальників.

Вагомим позитивним аспектом у цій сфері є удосконалення інструментів нагляду. Так, НБУ розглядає здійснення нагляду за діяльністю факторингових компаній у формі безвиїзного нагляду та інспекційних перевірок (за потреби), а також проведення планових та позапланових перевірок на основі ризик-орієнтованого підходу. При цьому фінансовий моніторинг використовуватиметься, як механізм недопущення використання факторингових компаній з метою відмивання коштів/фінансування тероризму.

Звітність (фінансова та статистична) є важливим інструментом контролю за фінансовим станом установи, результатами її діяльності та притаманними їй ризиками. З цієї точки зору важливою є повнота звітності та достатність для виконання регулятором наглядових функцій. Водночас, вимоги до звітності мають бути максимально стандартизованими та не занадто обтяжливими для установи. Модернізація звітності вбачається в її оновленні із врахуванням різних бізнес-моделей діяльності фінансових компаній, що займаються торговим факторингом та управлінням проблемною заборгованістю [2].

Актуалізується і питання доцільності збереження вимоги щодо здійснення обов'язкового зовнішнього незалежного аудиту річної фінансової звітності таких компаній. У випадку збереження цієї вимоги, факторингові компанії будуть зобов'язані публікувати цю звітність разом із аудиторським звітом відповідно до вимог законодавства України, що розвиває ще один принцип майбутньої моделі регулювання факторингу – розкриття інформації. Факторингові компанії будуть зобов'язані розкривати передбачену законодавством інформацію, в тому числі на власних інтернет-сторінках. Така інформація включатиме відомості про колекторські компанії та інших осіб, яких фінансова установа залучає для врегулювання проблемної заборгованості, а також випадки передачі (відчуження) таких вимог.

Зрозуміло, що такі вимоги та обсяги розкриття інформації можуть бути встановлені у площині нових законів щодо регулювання діяльності факторингових компаній, а також нормативно-правових актів Національного банку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Згідно досліджень очевидно, що нова модель регулювання повинна забезпечити функціонування ефективного та прозорого факторингового ринку, а також його подальший гармонійний розвиток, який повинен включати такі складові: оптимізація процесу ліцензування; розширення доступу до джерел фінансування; запровадження пруденційних вимог та нагляду; запровадження фінансового моніторингу; встановлення додаткових вимог до фінансової звітності факторингових компаній; здійснення обов'язкового незалежного зовнішнього аудиту; публічність інформації згідно нововведень законодавства у цій сфері.

Подальші дослідження доцільно спрямувати у напрямку вивчення міжнародної практики функціонування факторингових компаній із врахуванням економічних потрясінь і геополітичних дисбалансів.

Таблиця 2

Критерії та вимоги до ринкової поведінки факторингових компаній

Забезпечення прозорості та розкриття інформації	Захист прав клієнтів, в т.ч. дотримання стандартів надання послуг та вимог до їх реклами	Забезпечення бездоганної ділової репутації власників та керівників
Протидія зловживанням та протиправній діяльності	Протидія монопольній діяльності	Контроль за реалізацією своїх повноважень СРО

Джерело: складено авторами на основі [4]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грабар І. Кредитні операції: поняття, види й юридичні підстави їх здійснення. *Фінансове право*. 2015. № 4. С. 64–68.
2. Дребот Н. П., Танчак Я. А., Миколишин М. М. Тенденції розвитку небанківських фінансових установ на ринку фінансових послуг України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2020. Т. 30. № 1. С. 109–114.
3. Левченко В.П. *Ринок небанківських фінансових послуг України: теорія, методологія, практика*. Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2017. 456 с.
4. Стратегія Національного банку України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/file/download?file=Strategy_NBU.pdf

REFERENCES:

1. Grabar I. (2015) Kredytni operatsiï: poniattia, vydy yurydychni pidstavy ih zdiyisnennia [Credit operations: concepts, types and legal grounds for their implementation]. *Finance law*, no. 4, pp. 64–68 (accessed September 21, 2023).
2. Drebot N. P., Tanchak Y. A., Mykolyshyn M. M. (2020) Kredytni operatsiï: poniattia, vydy yurydychni pidstavy ih zdiyisnennia [Trends in the development of non-bank financial institutions in the financial services market of Ukraine]. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 30, no. 1, pp. 109–114 (accessed September 24, 2023).
3. Levchenko V.P.(2017) Rynok nebankivskykh finansovykh posluh Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [*Market of non-banking financial services of Ukraine: theory, methodology, practice*]. Irpin: State Fiscal Service University of Ukraine. (in Ukrainian) (accessed September 23, 2023).
4. Stratehiia Natsionalnoho banku Ukrainy do 2025 roku [Strategy of the National Bank of Ukraine until 2025]. Available at: https://bank.gov.ua/ua/file/download?file=Strategy_NBU.pdf (accessed September 20, 2023).